

Bożena GIERAT-BIEROŃ

Uniwersytet Jagielloński

bozena.gierat-bieron@uj.edu.pl

INSTRUMENTY UNIJNEGO WSPARCIA SEKTORA KULTURY I SEKTORA KREATYWNEGO W OKRESIE KRYZYSU MIGRACYJNEGO (2015-2018) I KRYZYSU PANDEMICZNEGO (2020-2021)

ABSTRACT

Instruments for EU Support to the Cultural and Creative Sector During the Migration (2015-2018) and Pandemic (2020-2021) Crises

The migration and pandemic crises affected cultural and creative industries (CCIs) across Europe. The EU institutions reacted relatively quickly to the changes in the political landscape as a result of the waves of migration and to the need to assist cultural institutions and artists in the wake of the Covid-19 pandemic. The Union has proposed methods of support for artists and the arts that are supplementary to Member States. It is these EU cultural methods and instruments that are the subject of qualitative analysis, based on two research questions: 1). To what extent has the modification of instruments of support for the cultural and creative sectors (CCIs) had an impact on strengthening the European concept of intercultural dialogue? 2). Did the EU support instruments applied to the CCIs during the Covid-19 pandemic result in building the resilience of these areas? A qualitative analysis will be made of the European Union's documents, reports and commissioned studies. The main research hypothesis of the analyses is: European crises contributed to the reconstruction of some of the substantive assumptions of programs dedicated to culture and creative industries, resulting in the widening of the field of influence of culture on other EU policies, reinforcing the principle of intersectorality.

Keywords: The EU Cultural Policy, Migration and Pandemic Crises, European Culture

Słowa kluczowe: polityka kulturalna Unii Europejskiej, kryzys migracyjny, kryzys pandemiczny, kultura europejska

WSTĘP

Decydenci, obserwatorzy i unijni eksperci twierdzą¹, że sektory kultury i kreatywny (SKK) to jedne z najbardziej dotkniętych pandemią COVID-19 obszarów działalności publicznej w Europie. Nic więc dziwnego, że instytucje unijne reagowały na paraliż życia artystycznego w Europie, łagodząc negatywne skutki rynkowej i finansowej zapaści tych sektorów. W kryzysie imigracyjnym i uchodźczym SKK relatywnie szybko generowały rozmaite formy integracji społecznej. Choć obie sytuacje (kryzysy uchodźczy i pandemiczny) posiadają odmienną strukturę i dynamikę, to jednak można je traktować jak wspólne pole badawcze, gdyż każdorazowo wymagały nadzwyczajnych decyzji i form pomocowych ze strony Unii Europejskiej. Jeśli chodzi o sektory kultury i kreatywny, należy dodatkowo pamiętać o zachowaniu traktatowych przepisów odnośnie do kompetencji uzupełniającej UE w dziedzinie kultury oraz zasadzie pomocniczości.

Proponowany artykuł zakłada następującą hipotezę badawczą: Kryzysy europejskie (2016-2020) przyczyniły się rekonstrukcji niektórych założeń merytorycznych programów pomocowych w kulturze i przemysłach kreatywnych, co skutkowało poszerzeniem pola oddziaływania kultury na inne polityki UE i wzmacniało zasadę międzysektorowości. W celu weryfikacji lub falsyfikacji hipotezy postawiono następujące pytania badawcze: (1) Do jakiego stopnia modyfikacja instrumentów wsparcia sektorów kultury i kreatywnego (SKK) wpłynęła na odnowienie i wzmocnienie europejskiej koncepcji dialogu międzykulturowego?; (2) Czy instrumenty wsparcia UE aplikowane do SKK w czasie pandemii COVID-19 skutkowały budowaniem odporności obszarów? Rozstrzygnięcia hipotezy badawczej zostaną umieszczone w podsumowaniu artykułu. Metodologia badawcza zastosowana w proponowanym tekście opiera się na analizach jakościowych, charakterystycznych dla nauk społecznych, analizie treści oraz analizie systemowej. Jako ogólne podejście teoretyczne w pracach nad integracją europejską zastosowano konstruktywistyczny instytucjonalizm, zakładający konstruowanie wspólnoty politycznej w Europie w oparciu o specyficzne instytucje, będące emanacją tej wspólnoty i jej praw politycznych².

¹ *Ministers of Culture and Media Discussed Measures Aimed at Assisting the Cultural and Creative Sector*, press conference, EU2020HR, 8 IV 2020, [online] <https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=240>, 8 II 2024; Komisja Europejska, *Komunikat Komisji. Wytoczne UE w sprawie bezpiecznego wznowienia działalności w sektorach kultury i kreatywnym – COVID-19*, Dz. Urz. UE 2021, C 262.

² T.G. Grosse, *Trzy oblicza konstruktywizmu w Europie. Rozważania o kryzysie metody integracyjnej*, „Chrześcijaństwo. Świat. Polityka. Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła” 2014/2015, nr 17/18, s. 35-50.

WŁĄCZANIE SKK W DZIAŁANIA INTEGRUJĄCE IMIGRANTÓW I UCHODźCÓW

Kiedy Komisja Europejska ogłaszała w czerwcu 2016 r. *Plan działania na rzecz integracji obywateli państw trzecich*³, było wiadomo, że na terenie UE znajduje się około 20 mln przybyszów⁴, co stanowiło 4% ogółu ludności. Szybko zdecydowano, że należy zmodyfikować prowadzoną od 2004 r. politykę migracyjną Unii, do czego w 2016 r. włączono SKK, gdyż jak podkreślała Komisja: *Niewolnienie potencjału obywateli państw trzecich w UE stanowiłoby ogromne marnotrawstwo zasobów, zarówno dla samych zainteresowanych osób, jak i ogólnie dla naszej gospodarki i naszego społeczeństwa*⁵. Choć pierwotny sens tego zdania miał wydźwięk ekonomiczny (pochodzi z *An Economic Take on the Refugee Crisis. A Macroeconomic Assessment for the EU*⁶), to w kryzysie był odbierany jako zachęta do poszerzenia pól integracji z uchodźcami. Plan działania Komisji ustanawiał wspólne ramy polityczne, wspomagające państwa członkowskie w opracowaniu i wzmocnieniu krajowych polityk migracyjnych, oraz określał finansowe i operacyjne wsparcie Unii w tym zakresie. Zachęta wprost do prac na rzecz integracji kulturowej oraz budowania dialogu międzykulturowego została wyrażona takim oto passusem: *Przyzwolenie na wnoszenie wkładu w życie polityczne, kulturowe oraz społeczne oraz czynne wnoszenie takiego wkładu są co najmniej tak samo ważne jak stworzenie poczucia przynależności i pełnego zakorzenienia w społeczeństwie przyjmującym. [...] Zasadnicze znaczenie ma wspieranie dialogu międzykulturowego, w tym dialogu międzyreligijnego, między wspólnotami wyznaniowymi z poszanowaniem dla praw człowieka oraz europejskich wartości*⁷.

Podkreślenie dialogu międzykulturowego jako instrumentu przeciwdziałającego postawom ksenofobicznym, niechęci i nienawiści wobec imigrantów stało się hasłem przewodnim współpracy międzynarodowej na polu kultury i przemysłów kreatywnych w tym okresie. Miało wzmocniać system aksjologii unijnej, uwytatniając istotne dla Europejczyków wartości: prawa człowieka, tolerancję, pluralizm. Uruchomienie przez Komisję akcji specjalnych na rzecz kultury (w ramach istniejących programów i funduszy), zmierzających do wzmocnienia dialogu międzykulturowego, było możliwe dzięki wniesieniu przez Radę Unii Europejskiej już 15 grudnia 2015 r. specjalnej poprawki do

³ Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego i Komitetu Regionów. Plan działania na rzecz integracji obywateli państw trzecich*, Strasburg, 7 czerwca 2016 r., COM(2016) 377 final.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże, s. 4.

⁶ European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, *An Economic Take on the Refugee Crisis. A Macroeconomic Assessment for the EU*, Luxembourg 2016, *Institutional Paper*, 33.

⁷ Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego i Komitetu Regionów. Plan działania na rzecz integracji...*, s. 5.

planu pracy w dziedzinie kultury na lata 2015-2018⁸ (przyjętego w 2014 r., czyli przed kryzysem uchodźczym⁹). Poprawką był priorytet „D”a o brzmieniu: *Dialog międzykulturowy w kontekście kryzysu migracyjnego i uchodźczego*¹⁰. Miał on być realizowany m.in. przez badanie sprawdzające stopień wpływu kultury i sztuki na proces zbliżania ludzi i narodów, zwiększanie ich uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz promowanie różnorodności kulturowej.

Zgodnie ze zobowiązaniami Rady UE, wyrażonymi w poprawce do planu pracy z 2015 r., Komisja mogła w 2016 r. przystąpić do rozszerzania instrumentów wsparcia na rzecz integracji uchodźców przez kulturę i edukację. Instrumenty te zostały wskazane w tabeli 1.

Komisja Europejska proponowała siedem działań, rozpisanych na lata 2016-2017. Jednym z nich było promowanie projektów ukierunkowanych na rozwój dialogu międzykulturowego i finansowanych w ramach wolontariatu europejskiego (będącego pierwotnie częścią Europejskiego Programu Solidarności) jako części programu Erasmus+. Działania te miały być wspierane przez państwa członkowskie, przy udziale interesariuszy z obszaru edukacji (w tym organizacje non-profit). Komisja proponowała podwójne wykorzystanie programu Kreatywna Europa (2014-2020) dla projektów wspomagających współpracę z migrantami i imigrantami. Planowano dofinansować z jednej strony projekty objaśniające i praktykujące dialog międzykulturowy w sztuce, filmie i kulturze; z drugiej zaś – działania międzynarodowe w obszarach kultury i audiowizualnym, służące zacieśnianiu więzi z uchodźcami. Akcje przeciwdziałające ksenofobii i wykluczeniu miały być finansowane z Funduszu Azylu, Migracji i Integracji (FAMI), a miasta partnerskie kształtujące aktywność obywatelską otrzymywały wsparcie finansowe z programu Europa dla Obywateli.

Pokłosiem wskazań Komisji Europejskiej z 2016 r. były dodatkowe wezwania do składania wniosków w funkcjonujących procedurach konkursowych. W kwietniu 2016 r. ogłoszono specjalne wezwanie do składania wniosków na wsparcie integracji uchodźców we wszystkich punktach kontaktowych programu Kreatywna Europa w UE. W jego ramach zebrano w sumie 274 propozycje projektów o łącznej wartości 48 mln euro. Ostatecznie wybrano 12 projektów na kwotę 2,35 mld euro. W 12 zwycięskich projektach uczestniczyły 62 organizacje z 20 państw członkowskich – wszystkie w ramach paneuropejskich partnerstw, angażujących średnio 5 organizacji. Tabela 2 przedstawia listę wygranych projektów i instytucji (lider projektu) wraz z kwotami dofinansowania Komisji.

⁸ Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie zmiany planu prac w dziedzinie kultury (2015-2018) pod względem priorytetowego traktowania dialogu międzykulturowego*, Dz. Urz. UE 2015, C 417.

⁹ Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie planu prac w dziedzinie kultury na lata 2015-2018*, Dz. Urz. UE 2014, C 463.

¹⁰ Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie zmiany planu prac...*

Tabela 1. Propozycje programów UE wspierających procesy integracyjne imigrantów i uchodźców poprzez kulturę i przemysły kreatywne

Aktywne uczestnictwo i włączenie społeczne	Opracowanie podręczników i zestawów narzędzi dla praktyków w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej; rozwijanie dialogu międzykulturowego; aktywne uczestnictwo obywateli państw trzecich w życiu politycznym, społecznym i kulturalnym oraz sporcie w społecznościach przyjmujących; jak również wkład pracy z młodzieżą.	2016-2017	Komisja, państwa członkowskie, zainteresowane strony w dziedzinie kształcenia
	Wdrożenie projektów mających na celu promowanie dialogu międzykulturowego oraz europejskich wartości poprzez kulturę, film oraz sztukę (Kreatywna Europa).	2016	Komisja, państwo członkowskie, społeczeństwo obywatelskie
	Finansowanie projektów mających na celu promowanie uczestnictwa obywateli państw trzecich w życiu politycznym, społecznym oraz kulturalnym w ramach Funduszu Azylu, Migracji i Integracji.	2016-2017	Komisja, państwo członkowskie, społeczeństwo obywatelskie
	Finansowanie sieci miast, partnerstwa miast oraz projektów społeczeństwa obywatelskiego związanych z aktywnością obywatelską, z uwzględnieniem obywateli państw trzecich, w ramach programu Europa dla Obywateli.	2016-2020	Komisja, państwa członkowskie, władze lokalne i regionalne, społeczeństwo obywatelskie
	Przeciwdziałanie ksenofobii poprzez podnoszenie świadomości oraz promowanie najlepszych praktyk w dziedzinie przeciwdziałania ksenofobicznym czynom i wypowiedziom w kontekście nowo utworzonej europejskiej grupy wysokiego szczebla ds. walki z rasizmem, ksenofobią i innymi formami nietolerancji.	Rok 2016 i później	Komisja, państwo członkowskie, społeczeństwo obywatelskie
	Promowanie projektów dotyczących integracji uchodźców w ramach wolontariatu europejskiego (części programu Erasmus+).	2016	Komisja, państwo członkowskie, społeczeństwo obywatelskie

Źródło: Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego i Komitetu Regionów. Plan działania na rzecz integracji obywateli państw trzecich*, Strasburg, 7 czerwca 2016 r., COM(2016) 377 final, s. 24.

Spośród 12 wybranych projektów 3 były prowadzone przez liderów brytyjskich, 2 – przez Włochów i Szwedów. Wybrano też po jednym projekcie zarządzanym przez instytucje kultury z Danii, Chorwacji, Francji, Hiszpanii i Polski. Dofinansowanie jednego projektu nie przekroczyło kwoty 200 tys. euro, przy czym najniższe dofinansowanie uzyskała szwedzka inicjatywa „Shared History”. Warto podkreślić sukces polskiego projektu „Beyond Theatre – Creative Platform for Professional Skills”, przygotowanego przez fundację Strefa Wolnościowa z Warszawy. Projekt był realizowany we współpracy z Teatrem Powszechnym im. Zygmunta Hübnera oraz z Komisją Klubową, a także

z partnerami zagranicznymi z Włoch i Belgii. Na projekt ten składały się dwie edycje warsztatów twórczych oraz zawodowych, zakończonych przygotowaniem przedstawień teatralnych: *Nie minęliśmy wszystkiego, co można minąć* (2017) i *Bogowie* (2018). Do udziału w zajęciach zaproszeni zostali mieszkający w Warszawie migranci, uchodźcy i osoby w procedurze oraz osoby pochodzenia polskiego zainteresowane twórczą pracą w międzynarodowej grupie. Projekt trwał dwa lata.

Tabela 2. Projekty międzynarodowe wspierające integrację uchodźców przez kulturę, wytypowane w specjalnym wezwaniu do składania wniosków w programie Kreatywna Europa w 2016 r.

Country	Organisation Name	Application Title	Maximum Grant Awarded
UK	ACTA COMMUNITY THEATRE LTD	Refugee Engagement and Integration through Community Theatre	EUR 196 304.62
UK	ARTREACH (EVENTS) LTD	Refugee Journeys International	EUR 199 998.84
FR	SALINE ROYALE D'ARC ET SENANS	ORPHEUS XXI – Music for Life and Dignity	EUR 200 000.00
PL	FUNDACJA STREFA WOLNOSŁOWA	BEYOND THEATER – Creative platform for professional skills	EUR 200 000.00
SE	FÖRENINGEN FILMCENTRUM	Storytellers Without Borders	EUR 200 000.00
DK	ROSKILDE KOMMUNE	A Million Stories	EUR 195 927.53
ES	MARMADUKE S.L.	The sound routes. Notes for getting closer	EUR 195 557.48
SE	STIFTELSEN FÄRGFABRIKEN	Shared History	EUR 174 312.00
HR	IZVORI	Story time – Connecting people with the power of art	EUR 199 988.99
IT	DUGONG	FUTURE – Fostering The integration of Unaccompanied REFugee minors	EUR 200 000.00
IT	COOPERAZIONE INTERNAZIONALE SUD SUD	COMMUNITY: Interactive and Creative Approaches to Discover Different Cultures	EUR 190 876.00
UK	EUROPEAN ALTERNATIVES LIMITED LBG	Re-build Refuge Europe	EUR 200 000.00
		TOTAL	EUR 2 352 965.46

Źródło: European Commission, *How Culture and the Arts Can Promote Intercultural Dialogue in the Context of Migratory and Refugee Crisis*, Luxembourg 2017, s. 28.

Rok po nadzwyczajnym wezwaniu do składania wniosków do programu Kreatywna Europa ogłoszony został raport ekspertów państw członkowskich na temat dialogu międzykulturowego, podsumowujący działania UE w zakresie integracji uchodźców przez

kulturę. Konkluzje raportu wpływały na modyfikowanie bieżących działań artystycznych i audiowizualnych, prowadzonych w ramach różnych instrumentów unijnych, oferowanych przez Komisję Europejską. Raport, wydany w ramach publikacji UE w Luksemburgu¹¹, nosił tytuł *How Culture and the Arts Can Promote Intercultural Dialogue in the Context of Migratory and Refugee Crisis*¹². Materiał zgromadzony w trakcie analiz dotyczył interrelacji występujących pomiędzy uchodźcami a środowiskami kulturotwórczymi i medialnymi. Postawiono trzy pytania badawcze: (1) Czy kultura jest w stanie sprawić, że ludzie poczują się lepiej w Europie?; (2) Czy kultura odgrywa szczególną rolę w integracji migrantów?; (3) Jaki rodzaj interakcji między kulturą a innymi sektorami jest zalecany w sytuacji kryzysowej? Odpowiadając na nie, uznano, że dialog międzykulturowy z uchodźcami jest możliwy pod dwoma warunkami: (1) pozytywne nastawienie do integracji i gotowość do zaangażowania się we współpracę, zarówno wśród migrantów, jak i społeczności przyjmujących, a także (2) akceptacja i poszanowanie rządów prawa, zarówno wśród społeczności migrantów, jak i społeczności przyjmujących, w tym wsparcie dla podstawowych praw człowieka oraz potępienie przemocy i terroru.

Badający uznali, że projekty kulturalne, artystyczne i audiowizualne, współfinansowane przez UE w ramach integracji uchodźców i imigrantów, mogą przyczynić się do walki ze stereotypami oraz do wzmocnienia „wspólnego życia”. Jednocześnie zauważono wyraźny dystans Europejczyków do przybyszów. Stwierdzono, że wykazują postawy niechęci wobec przyjmowania uchodźców i mniej akceptują obecne trendy migracyjne. Ponadto w Europie panuje większa podejrzliwość wobec muzułmanów¹³, przy ograniczonym zaufaniu do europejskich tożsamości. Uznano jednakże, że kultura może być pomocnym narzędziem w integrowaniu imigrantów, a proces integracji – efektywny, jeśli funkcjonuje w ujęciu międzysektorowym, czyli w relacji do procesów edukacyjnych (pozwalających na naukę języków europejskich). Ponadto sektor kultury – jako nośnik wartości europejskich – pomaga w przekazywaniu europejskich treści semiotycznych. Muzea i biblioteki są – zgodnie z konkluzjami – miejscami, w których imigranci podlegają adaptacji społecznej, uruchamiając zarazem proces zrozumienia wielokulturowej spuścizny europejskiej. Biblioteki jako pozostające na pierwszej linii przyjmowania imigrantów, oprócz dostępu do sprzętu i pomieszczeń, kształtują dialog międzykulturowy przez treningi i warsztaty integracyjne. Szczególnie te praktyczne wnioski z raportu znajdowały zastosowanie w prowadzonych równolegle procedurach konkursowych UE. Na znaczeniu zyskiwały projekty długoterminowe, wyzwalające procesy trwałej akulturacji migrantów i imigrantów. Zalecano, aby projekty kulturalne

¹¹ Prace nad raportem zainicjowali ministrowie kultury państw członkowskich UE, którzy podczas jednego z rutynowych spotkań w Radzie w 2015 r. zdecydowali, że kultura i sztuka jako ważne narzędzie asymilujące mogą pomóc uchodźcom lepiej zrozumieć nowe środowisko i przyczynić się w ten sposób do budowania spójnego i otwartego społeczeństwa europejskiego. Ustalono, że w ramach otwartej metody koordynacji zostanie powołana grupa robocza, która przygotuje raport, będący zarazem rozwinięciem priorytetu „D”a z planu pracy w kulturze na lata 2015-2018.

¹² European Commission, *How Culture and the Arts Can Promote Intercultural Dialogue in the Context of Migratory and Refugee Crisis*, Luxembourg 2017.

¹³ IPSOS, *Global View on Immigration and the Refugee Crisis (IPSOS – 23.08.2016)*, [online] <https://www.ipsos.com/en-uk/global-study-shows-many-around-world-uncomfortable-levels-immigration>.

opierały się na zasadzie „uczenia się przez działanie”, czyli aby kształtowany w nich dialog międzykulturowy stawał się praktyką współpracy międzynarodowej.

W konkluzjach raportu sformułowano trzy wnioski oraz trzy rekomendacje. Jeśli chodzi o wnioski, uznano, że: (1) migracja i prawo do schronienia są podstawowymi prawami człowieka; (2) polityka UE powinna służyć wzmocnieniu pozycji migrantów i uchodźców, a praktyki sztuki partycypacyjnej sprzyjają międzynarodowej integracji; (3) należy prawidłowo zarządzać procesami asymilacyjnymi, co oznacza, że Unia Europejska oraz państwa członkowskie powinny przyjąć skoordynowane, systematyczne i ustrukturyzowane podejście do problemu, wzmacniające wzajemne powiązania i zapewniające skuteczną reakcję, a także spójność między różnymi politykami. Rekomendacje raportu zebrano w trzy grupy zagadnień: (1) upodmiotowienie, (2) międzysektorowość oraz (3) ewaluacja. Za upodmiotowieniem kryły się intencja uwrażliwiania Europejczyków na potrzeby uchodźców, tworzenie warunków do ich aktywnej działalności artystyczno-kulturalnej; a także zalecenie wystrzegania się różnych form defaworyzacji/dyskryminacji partnerów. Międzysektorowość występowała jako czynnik mobilizujący do dzielenia się informacjami i praktykami, pochodzącymi z różnych obszarów działalności UE w zakresie polityki migracyjnej (edukacja, ochrona zdrowia, polityka społeczna). Celem międzysektorowości jest szybkie reagowanie na potrzeby uchodźców. Ewaluacja rekomendowana była jako modyfikacja metodologii badawczych i monitoringowych. Uznano, że do studiów nad integracją należy włączyć przedstawicieli grup imigranckich w celu lepszego definiowania ich problemów adaptacyjnych, a szczególnie w celu pogłębiania dialogu międzykulturowego.

KRYZYS SKK Z POWODU PANDEMII COVID-19

Jak wspomniano, sektory kultury i kreatywny mocno ucierpiały z powodu pandemii COVID-19. Statystyki podają¹⁴, że w 2020 r. obszary kultury i kreatywny straciły razem 31% swoich przychodów, podczas gdy turystyka – 27%, a przemysł motoryzacyjny – 25 %. Kryzys boleśnie dotknął Europę Środkową i Wschodnią (od -36% całości przychodów SKK na Litwie, do -44% w Bułgarii i Estonii)¹⁵. To spory kontrast, jeśli zauważyć, że do 2019 r. obroty branż kultury i kreatywnej wynosiły 634 mld euro, co stanowiło 4,4% PKB Unii Europejskiej pod względem obrotu całkowitego, czyli więcej niż sektor telekomunikacyjny, farmaceutyczny, a nawet motoryzacyjny¹⁶. Sektory kul-

¹⁴ Eurostat, *Culture*, [online] <https://ec.europa.eu/eurostat/web/culture>, 8 II 2024; Parlament Europejski, *Koronawirus: postowie nalezają na ukierunkowane wsparcie dla kultury*, 18 IX 2020, [online] https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2020/9/story/20200910STO86854/20200910STO86854_pl.pdf, 8 II 2024.

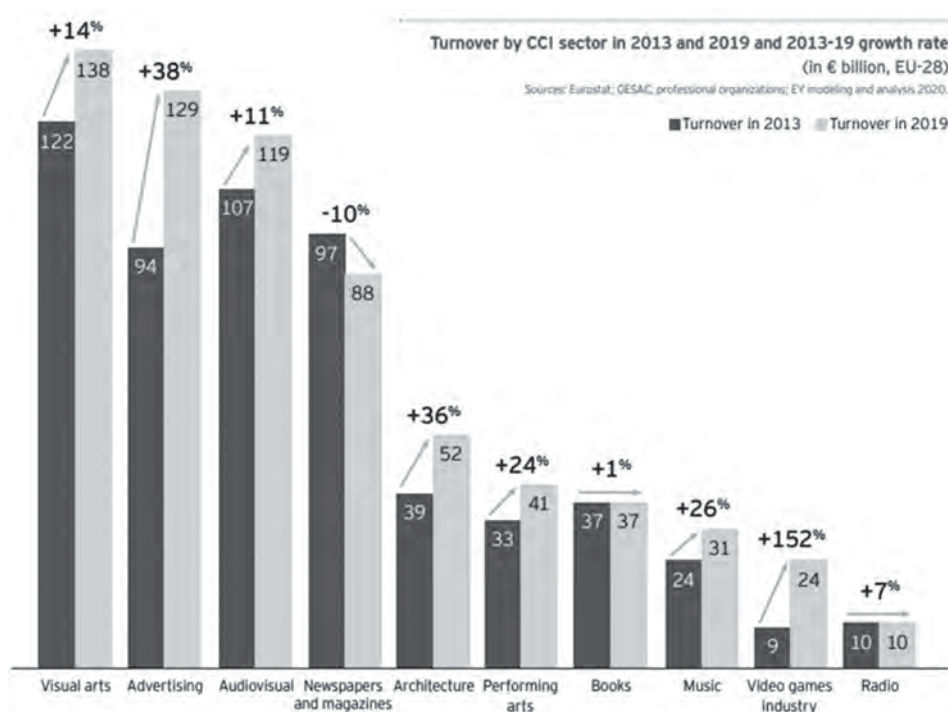
¹⁵ Lhermitte M. i in. *Rebuilding Europe: The Cultural and Creative Economy Before and After the COVID-19 Crisis*, GESAC, January 2021

¹⁶ Eurostat, *Culture Statistics. 2019 Edition*, Luxembourg 2019, [online] <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10177894/KS-01-19-712-EN-N.pdf/915f828b-daae-1cca-ba54-a87e90d6b>

tury i kreatywny razem zatrudniały 7,6 mln osób w całej UE. Były też postrzegane jako sektory intensywnych innowacji. Na przykład w 2019 r. 81% obywateli europejskich słuchało w internecie muzyki oraz grało w gry wideo.

W 2019 r. pięć największych krajów UE (Francja, Niemcy, Włochy, Hiszpania i Wielka Brytania) reprezentowały 69% łącznych przychodów SKK w UE, ale największy wzrost odnotowano w Europie Środkowej i Wschodniej¹⁷. W 2017 r. UE wyeksportowała dobra kultury o wartości 28,1 mld euro. Bilans handlowy UE w zakresie dóbr kultury wykazywał nadwyżkę (+8,6 mld euro), a udział eksportu SKK w całkowitym eksporcie UE wyniósł 1,5% – mniej więcej tyle samo, co nadwyżka w handlu żywnością, napojami i tytoniem (9,1 mld euro w 2018 r.).

Wykres 1. Obroty sektorów kultury i kreatywnego w 2013 i 2019 r. oraz tempo wzrostu sektorów kultury i kreatywnego pomiędzy 2013 a 2019 r. (w mln euro / %)

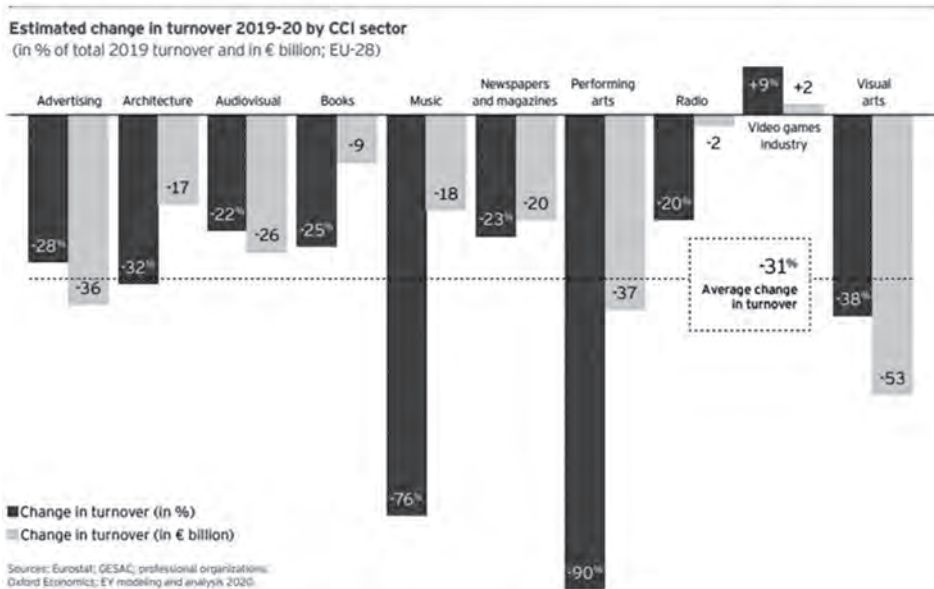

Źródło: Lhermitte M. i in. *Rebuilding Europe: The Cultural and Creative Economy Before and After the COVID-19 Crisis*, GESAC, January 2021, s. 15.

68b?t=1571393532000, 8 II 2024; Eurostat, *Guide to Eurostat Culture Statistics. 2018 Edition*, Luxembourg 2018, [online] <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9433072/KS-GQ-18-011-EN-N.pdf/72981708-edb7-4007-a298-8b5d9d5a61b5?t=1544174403000>, 8 II 2024.

¹⁷ *Rebuilding Europe...*

Wykres 2. Szacowana zmiana obrotów sektora kultury i kreatywnego pomiędzy 2019 a 2020 r. (w mln euro / %)

Źródło: Lhermitte M. i in., *Rebuilding Europe: The Cultural and Creative Economy Before and After the COVID-19 Crisis*, GESAC, January 2021, s. 6.

Jeśli przyjąć, zgodnie z wykresem 1, że SKK przed 2020 r. odnotowywały tylko dodatnie obroty i tempo wzrostu we wszystkich branżach, to widać, że COVID-19 przyniósł kryzys. Największe straty procentowe w obrocie w SKK pomiędzy rokiem 2019 a 2010 odnotowano w obszarze muzyki (-76%) oraz w sztukach performatywnych (-90%). Duże straty w obrocie są też widocznie w sztukach wizualnych (-38%), reklamie, rynku książki oraz w prasie (-28%, -25%, -23%). Pandemia nie spowodowała kryzysu jedynie w rocznych obrotach branży gier wideo. Właśnie ze względu na przekierowanie aktywności interesariuszy SKK do przestrzeni cybernetycznej bilans okazał się tu dodatni (+9%)¹⁸. Warto zauważyć, że artyści dopominali się od rządów państw UE w tym okresie wprowadzenia opłaty reprograficznej od sprzętów elektronicznych, pozwalającej na ściąganie wynagrodzeń z tytułu wyświetlania treści artystycznych w telefonach komórkowych i na tabletach. Działalność artystów w internecie rosła w czasie pandemii, a opłaty za nią mogły rekompensować paraliż pracy i zatrudnienia¹⁹.

¹⁸ Zresztą branża gier wideo odnotowuje od lat tylko dodatnie tempo wzrostu. Jak widać na wykresie 1, pomiędzy 2013 a 2019 wynosiło ono +152%.

¹⁹ ZAIKS, *Odbudowa Europy. Sektor kultury i kreatywny przed i po covid-19*, 26 I 2021, [online] <https://zaiks.org.pl/artykuly/2021/marzec/odbudowa-europy-sektor-kultury-i-kreatywny-przed-i-po-covid-19>, 8 II 2024.

W związku z pandemią instytucje unijne rozpoczęły proces „uodporniania” SKK. Wsparcie i „zdrowienie” sektorów przebiegało na kilku płaszczyznach. Zalecenia i rekomendacje ogłaszały Komisja Europejska²⁰, Rada UE²¹ i Parlament Europejski²². Wprowadzano szereg zmian do istniejących programów unijnych w dziedzinie kultury i edukacji. Sektory kultury i kreatywny korzystały z przekrojowych środków natychmiastowej reakcji ze strony UE oraz ukierunkowanego wsparcia instrumentów finansowania: Erasmus+, Horyzont Europa, InvestEU, Cyfrowa Europa, Prawa, Równość i Wartości, fundusze polityki spójności i Instrument Unii Europejskiej na rzecz Odbudowy czy fundusze norweskie EOG. Sektory te otrzymały ponadto możliwość aplikowania o dotacje w obrębie nowej edycji Wieloletnich Ram Finansowych UE (2021-2027). Zyskiwały też nowe warunki prawne dzięki zmianie dyrektyw o audiowizualnych usługach medialnych²³ i o prawie autorskim²⁴.

Trzecią drogą „uodporniania” SKK były regularne spotkania online Rady Ministrów Kultury i Mediów UE, mające na celu monitoring kryzysu oraz wskazywanie odpowiednich rozwiązań na poziomie narodowym. Już 8 kwietnia 2020 r. odbyło się nadzwyczajnie (zdalne) posiedzenie Rady, którego celem było uzgodnienie najważniejszych zadań dla SKK w związku rozprzestrzeniającą się pandemią. Z uwagi na fakt, że

²⁰ Komisja Europejska, *Komunikat Komisji. Wytyczne UE w sprawie bezpiecznego...*; Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej i Rady. Koronawirus. Wspólna droga do bezpiecznego i trwałego ponownego otwarcia*, Bruksela, 17 marca 2021 r., COM(2021) 129 final; Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejskie media w cyfrowej dekadzie. Plan działania na rzecz wsparcia odbudowy i transformacji*, Bruksela, 3 grudnia 2020 r., COM(2020) 784 final; Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Pełne wykorzystanie potencjału innowacyjnego UE. Plan działania w zakresie własności intelektualnej wspierający odbudowę i odporność UE*, Bruksela, 25 listopada 2020 r., COM(2020) 760 final; Komisja Europejska, *Komunikat Komisji. Decydujący moment dla Europy. Naprawa i przygotowanie na następną generację*, Bruksela, 27 maja 2020 r., COM(2020) 456 final; zob. także bieżące informacje na temat sytuacji covidowej zamieszczane na stronie KE dotyczącej sektora kultury i kreatywnego: European Commission, *Coronavirus Response. How the EU Responds to the Coronavirus Outbreak in Support of the Cultural and Creative Sectors*, [online] <https://culture.ec.europa.eu/resources/coronavirus-response>, 8 II 2024.

²¹ Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady w sprawie odbudowy, odporności i zrównoważonego charakteru sektora kultury i sektora kreatywnego*, Dz. Urz. UE 2021, C 209; Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady zmieniające plan prac w dziedzinie kultury na lata 2019-2022*, Dz. Urz. UE 2020, C 193; por. Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady w sprawie planu prac w dziedzinie kultury na lata 2019-2022*, Dz. Urz. UE 2018, C 460.

²² Parlament Europejski, *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 września 2020 r. w sprawie odbudowy życia kulturalnego w Europie*, 2020/2708(RSP).

²³ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) ze względu na zmianę sytuacji na rynku*, Dz. Urz. UE 2018, L 303.

²⁴ *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/790 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie prawa autorskiego i praw pokrewnych na jednolitym rynku cyfrowym oraz zmiany dyrektyw 96/9/WE i 2001/29/WE*, Dz. Urz. UE 2019, L 130.

COVID-19, jak wspomniano, mocno dotknął twórców, artystów, menedżerów kultury, na spotkaniu obecni byli komisarze UE: wiceprzewodnicząca Komisji Europejskiej Věra Jourová, komisarz ds. rynku wewnętrznego i usług Therry Breton oraz komisarz ds. innowacji i badań, kultury, edukacji i młodzieży Marija Gabriel. Konkludując spotkanie Nina Obuljen-Koržinek, minister kultury Chorwacji (prezydencja w Radzie UE), powiedziała: *Dzisiejsza dyskusja pokazała, że wszystkie państwa członkowskie podjęły niezbędne kroki, aby pomóc artystom, pracownikom kultury, instytucjom kulturalnym i przedsiębiorstwom z branży kulturalnej i kreatywnej w sytuacji, gdy wydarzenia kulturalne są przekładane lub odwoływane. Wszyscy stoimy przed tymi samymi wyzwaniem i jestem przekonana, że wyniki dzisiejszej debaty pomogą nam poradzić sobie z tym kryzysem*²⁵. Z kolei na spotkaniu ministrów kultury i mediów UE w Zagrzebiu w dniu 9 maja 2020 r. komisarz Gabriel mówiła: *Teraz, gdy ograniczenia zaczynają być znoszone w całej UE, musimy wyjść poza środki nadzwyczajne, wyciągnąć wnioski z kryzysu i zbudować przyszłe instrumenty, które będą bardziej elastyczne, odporne i lepiej finansowane*²⁶. Już w maju 2020 r. komisarz Gabriel formalnie informowała o platformach internetowych, otwieranych na bieżąco na portalach UE, mających na celu wymianę danych i praktyk w SKK w trakcie pandemii. Do dzisiaj funkcjonują trzy witryny wspomagające omawiane sektory: Creatives Unite, Music Moves Europe, Perform Europe. Platforma Creatives Unite udostępnia informacje dla sieci europejskich, a także oferuje wyselekcjonowaną przestrzeń do współtworzenia rozwiązań. Music Moves Europe została uruchomiona w ramach działań przygotowawczych w dziedzinie muzyki na lata 2018-2020 i funkcjonuje do dzisiaj. Komisja w czasie pandemii COVID-19 sfinansowała ponad 60 projektów i 5 badań mających na celu wzmocnienie odporności i konkurencyjności sektora muzycznego, z całkowitym budżetem 7 mln euro. Został on przekazany na szkolenia, dystrybucję dzieł muzycznych, eksport muzyki, danych lub zdrowia i dobrostanu muzyków. Komisja przeprogramowała 2,5 mln euro, aby pomóc sektorowi stać się bardziej zrównoważonym po kryzysie. Perform Europe to specjalna platforma obiegu dzieł sztuk performatywnych. Portal #CreativeEuropeAtHome to specjalna kampania w mediach społecznościowych, zamknięta po ustaniu pandemii.

Należy wspomnieć, że z powodu kryzysu boleśnie ucierpiał program Europejska Stolica Kultury (ESK), którego beneficjentami w roku 2020 były miasta Rijeka w Chorwacji i Galway w Irlandii. Praktycznie z dniem 1 kwietnia organizatorzy ESK musieli zawiesić zaprogramowane i kosztowne działania festiwalowe. W dniu 18 sierpnia 2020 r. Komisja Europejska wydała nowelizację²⁷ do decyzji 445/2014/EU, ustanawiającej kolejność festiwali Europejskiej Stolicy Kultury od 2014 r. Nowelizacja odwoływała wydarzenia ESK na 2020 r., przedłużając obchody w tych dwóch miastach do 31 kwietnia 2021 r. Tym samym następne stolice kultury (2021), czyli Veszprém, Timisoara i Eleuzis, zostały przeniesione

²⁵ *Ministers of Culture and Media Discussed...*

²⁶ *EU Ministers of Culture and Audiovisual Discussed the Impact of COVID-19 Crisis on the Cultural and Creative Sectors*, EU2020HR, 9 V 2020, [online] <https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=294>.

²⁷ Komisja Europejska, *Wniosek. Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniająca decyzję nr 445/2014/UE ustanawiającą działanie Unii na rzecz Europejskich Stolic Kultury na lata 2020-2033*, Bruksela, 18 sierpnia 2020 r., COM(2020) 384 final.

na rok 2023, gdyż obchody roku 2022 zostały już przyznane miastom: Kowno, Nowy Sad i Esh sur Alzette. Kwestie funduszy na ESK 2020 r. nie zostały zmienione i miasta celebrujące tytuł otrzymały Nagrodę Meliny Mercouri zgodnie z procedurami. W komunikacie prasowym²⁸ sygnalizującym przedstawione wyżej zmiany komisarz Marija Gabriel tłumaczyła: *Pomimo energii, entuzjazmu i profesjonalizmu swoich zespołów i partnerów zespołów, Rijeka i Galway nie były w stanie wdrożyć programów Europejskiej Stolicy Kultury 2020 zgodnie z planem. Mam nadzieję, że oba miasta w pełni wykorzystają oferowaną im możliwość przedłużenia swojego wyjątkowego roku*²⁹.

W 2021 r. Komisja Europejska wydała raport z monitoringu programu Kreatywna Europa w roku 2020³⁰. W konkluzjach stwierdzono, że KE wraz z Europejską Agencją Wykonawczą ds. Edukacji i Kultury (*European Education and Culture Executive Agency* – EACEA) zastosowały elastyczne podejście do funduszy programu. Informacje o zmianach proceduralno-regulaminowych przekazywano bezpośrednio do biur programu Kreatywna Europa w UE. Wprowadzono 437 poprawek, a dotyczyły one głównie przedłużenia czasu trwania projektów lub ich raportowania, rekalkulacji budżetowych, transformacji na system zdalny itp. Na przykład projekty, które rozpoczęły się w 2019 r., a nie mogły być kontynuowane po 1 marca 2020 r., zostały przesunięte na trzeci lub czwarty kwartał 2020 r. Mobilność artystów jako wymóg formalny programu musiała zostać zastąpiona transgranicznymi kontaktami online. Elastyczność w rozliczeniach projektów dotyczyła również sektora audiowizualnego, szczególnie sieci współpracy (Europa Cinemas). Wprowadzono dodatkowe 5 mln euro na komponent Media (2020), w szczególności na kina dotknięte kryzysem. Zmieniono harmonogram płatności. Przyspieszono wyniki selekcji.

Wracając do innych regulacji formalno-prawnych UE, należy wspomnieć, że 19 maja 2020 r. wydano *Rozporządzenie Rady (UE) 2020/672 w sprawie ustanowienia europejskiego instrumentu tymczasowego wsparcia w celu zmniejszenia zagrożeń związanych z bezrobociem w sytuacji nadzwyczajnej (SURE)*³¹. Rozporządzenie ustalało pomoc dla europejskich przedsiębiorstw wraz z Europejskim Bankiem Inwestycyjnym (wsparcie firm producenckich, przemysłów kreatywnych), dofinansowanie i wydanie przewodnika po programie Erasmus+ na 2020 r. (ze szczególnym uwzględnieniem wsparcia dla kultury). W ślad za rozporządzeniem EACEA ogłosiła 25 sierpnia 2020 r. dwa nadzwyczajne wezwania do składania wniosków w ramach programu Erasmus+, których celem było finansowanie edukacji cyfrowej. Każde wezwanie szacowano na kwotę 100 mln euro (łącznie 200 mln euro). Wezwania dofinansowywały naukę cyfrową,

²⁸ European Commission, *Coronavirus: Commission Proposes to Extend 2020 European Capitals of Culture into 2021*, press release, Brussels, 18 August 2020, [online] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1474, 8 II 2024.

²⁹ *Tamże*.

³⁰ European Commission, *Creative Europe 2020. Monitoring Report*, Luxembourg 2021.

³¹ Rada Unii Europejskiej, *Rozporządzenie Rady (UE) 2020/672 z dnia 19 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia europejskiego instrumentu tymczasowego wsparcia w celu zmniejszenia zagrożeń związanych z bezrobociem w sytuacji nadzwyczajnej (SURE), jaka wystąpiła w związku z pandemią COVID-19*, Dz. Urz. UE 2020, L 159.

„partnerstwa na rzecz kreatywności” oraz kształcenie kompetencji pobudzających kreatywność. Dnia 26 czerwca 2021 r. Komisja Europejska wydała *Wytoczne UE w sprawie bezpiecznego wznowienia działalności w sektorach kultury i kreatywnym – COVID-19*³². Dokument wyznaczał ogólne warunki możliwego i bezpiecznego otwierania się instytucji kulturalnych w Europie, z uwzględnieniem regulacji krajowych w tym obszarze.

ZAKOŃCZENIE

Unia Europejska zareagowała na kryzysy uchodźczy i covidowy, wdrażając odpowiednie mechanizmy wsparcia SKK. Rezultaty równoległe prowadzonych pod auspicjami Komisji kompleksowych badań (2016-2020) pozwoliły na diagnozę zastanej sytuacji i uruchomienie procesów wspomagających odporność sektorów kultury i kreatywnego oraz pogłębiających integrację. W tym celu wykorzystano dostępne instrumenty i programy pomocowe i ramowe UE, pozwalające na szerokie, międzyinstytucjonalne i międzysektorowe działania. Założona hipoteza badawcza niniejszego artykułu została więc zweryfikowana pozytywnie, odpowiedziano także na pytania badawcze. Jeszcze nigdy bowiem w polityce kulturalnej Unii Europejskiej w tak krótkim czasie nie udostępniono kulturze i mediom tak wielu mechanizmów wsparcia, przynależnych do tak różnych sektorów interwencji publicznej. Blokowe, natychmiastowe, wielopłaszczyznowe wsparcie finansowe pozwoliło artystom czuć się bezpiecznie w sytuacji kryzysowej, a także umożliwiała oddziaływanie tego wsparcia na wiele innych płaszczyzn artystycznej aktywności twórców.

Kryzysem migracyjnym Unia Europejska zredefiniowała koncept dialogu międzykulturowego, lansowanego jako ważna idea integracyjna po rozszerzeniu 2004 r. Ogłoszony na 2008 Rok Dialogu Międzykulturowego³³ promował nabywanie umiejętności funkcjonowania społeczeństw europejskich w złożonym otoczeniu kulturowym, o znamionach współlistniejących odmiennych tożsamości i przekonań. Dialog Międzykulturowy opierał się na wartościach UE, budował postawę otwartości na różnorodne formy wyrazu artystycznego (konwencja UNESCO 2005). Po doświadczeniu kryzysu migracyjnego i uchodźczego (2016-2020) stało się jasne, że aby wielokulturowa integracja zakończyła się akulturacją, musi zostać wypracowana postawa akceptacji Europejczyków wobec imigrantów jako wartości wzbogacającej współlistnienie ludzi oraz musi dojrzeć przekonanie, że wielość i różnorodność jest rzeczą godną szacunku i prowadzi do rozszerzenia wyobraźni kulturowej. Na koniec warto zapamiętać gorzką, choć ważną sentencję Paula Ricoeura: *odkrycie kulturowego pluralizmu nigdy nie jest doświadczeniem bezbolesnym*³⁴. Z pewnością potwierdzają ją praktyki życia zawodowego europejskich twórców.

³² Komisja Europejska, *Komunikat Komisji. Wytoczne UE w sprawie bezpiecznego wznowienia działalności w sektorach kultury i kreatywnym – COVID-19*, Dz. Urz. UE 2021, C 262.

³³ *Decyzja nr 1983/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie Europejskiego Roku Dialogu Międzykulturowego (2008)*, Dz. Urz. UE 2006, L 412.

³⁴ A. Szahaj, *E pluribus Unum? Dylematy wielokulturowości i politycznej poprawności*, Kraków 2010, s. 152, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 36.

BIBLIOGRAFIA

- Decyzja nr 1983/2006/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie Europejskiego Roku Dialogu Międzykulturowego (2008), Dz. Urz. UE 2006, L 412.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) ze względu na zmianę sytuacji na rynku, Dz. Urz. UE 2018, L 303.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/790 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie prawa autorskiego i praw pokrewnych na jednolitym rynku cyfrowym oraz zmiany dyrektyw 96/9/WE i 2001/29/WE, Dz. Urz. UE 2019, L 130.
- EU Ministers of Culture and Audiovisual Discussed the Impact of COVID-19 Crisis on the Cultural and Creative Sectors, EU2020HR, 9 V 2020, [online] <https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=294>.
- EU Ministers of Culture and Media Discussed Measures Aimed at Assisting the Cultural and Creative Sector, press conference, EU2020HR, 8 IV 2020, [online] <https://eu2020.hr/Home/OneNews?id=240>.
- European Commission, *Coronavirus: Commission Proposes to Extend 2020 European Capitals of Culture into 2021*, press release, Brussels, 18 August 2020, [online] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1474.
- European Commission, *Coronavirus Response. How the EU Responds to the Coronavirus Outbreak in Support of the Cultural and Creative Sectors*, [online] <https://culture.ec.europa.eu/resources/coronavirus-response>.
- European Commission, *Creative Europe 2020. Monitoring Report*, Luxembourg 2021, <https://doi.org/10.2759/602038>.
- European Commission, *How Culture and the Arts Can Promote Intercultural Dialogue in the Context of Migratory and Refugee Crisis*, Luxembourg 2017, <https://doi.org/10.2766/468525>.
- European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, *An Economic Take on the Refugee Crisis. A Macroeconomic Assessment for the EU*, Luxembourg 2016, *Institutional Paper*, 33, <http://dx.doi.org/10.2765/631735>.
- Eurostat, *Culture*, [online] <https://ec.europa.eu/eurostat/web/culture>.
- Eurostat, *Culture Statistics. 2019 Edition*, Luxembourg 2019, [online] <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10177894/KS-01-19-712-EN-N.pdf/915f828b-daae-1cca-ba54-a87e90d6b68b?t=1571393532000>.
- Eurostat, *Guide to Eurostat Culture Statistics. 2018 Edition*, Luxembourg 2018, [online] <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9433072/KS-GQ-18-011-EN-N.pdf/72981708-edb7-4007-a298-8b5d9d5a61b5?t=1544174403000>.
- Grosse T.G., *Trzy oblicza konstruktywizmu w Europie. Rozważania o kryzysie metody integracyjnej*, „Chrześcijaństwo. Świat. Polityka. Zeszyty Społecznej Myśli Kościoła” 2014/2015, nr 17/18.

- IPSOS, *Global View on Immigration and the Refugee Crisis (IPSOS – 23.08.2016)*, [online] <https://www.ipsos.com/en-uk/global-study-shows-many-around-world-uncomfortable-levels-immigration>.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji. Decydujący moment dla Europy. Naprawa i przygotowanie na następną generację*, Bruksela, 27 maja 2020 r., COM(2020) 456 final.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej i Rady. Wspólna droga do bezpiecznego i trwałego ponownego otwarcia*, Bruksela, 17 marca 2021 r., COM(2021) 129 final.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejskie media w cyfrowej dekadzie. Plan działania na rzecz wsparcia odbudowy i transformacji*, Bruksela, 3 grudnia 2020 r., COM(2020) 784 final.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Pełne wykorzystanie potencjału innowacyjnego UE. Plan działania w zakresie własności intelektualnej wspierający odbudowę i odporność UE*, Bruksela, 25 listopada 2020 r., COM(2020) 760 final.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego i Komitetu Regionów. Plan działania na rzecz integracji obywateli państw trzecich*, Strasburg, 7 czerwca 2016 r., COM(2016) 377 final.
- Komisja Europejska, *Komunikat Komisji. Wytoczne UE w sprawie bezpiecznego wznowienia działalności w sektorach kultury i kreatywnym – COVID-19*, Dz. Urz. UE 2021, C 262.
- Komisja Europejska, *Wniosek. Decyzja Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniająca decyzję nr 445/2014/UE ustanawiającą działanie Unii na rzecz Europejskich Stolic Kultury na lata 2020-2033*, Bruksela, 18 sierpnia 2020 r., COM(2020) 384 final.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r.*, Dz.U. 2007, nr 215, poz. 1585.
- Parlament Europejski, *Koronawirus: posłowie nalegają na ukierunkowane wsparcie dla kultury*, 18 IX 2020, [online] https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2020/9/story/20200910STO86854/20200910STO86854_pl.pdf.
- Parlament Europejski, *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 września 2020 r. w sprawie odbudowy życia kulturalnego w Europie*, 2020/2708(RSP).
- Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie planu prac w dziedzinie kultury na lata 2015-2018*, Dz. Urz. UE 2014, C 463.
- Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie w sprawie zmiany planu prac w dziedzinie kultury (2015-2018) pod względem priorytetowego traktowania dialogu międzykulturowego*, Dz. Urz. UE 2015, C 417.
- Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady w sprawie odbudowy, odporności i zrównoważonego charakteru sektora kultury i sektora kreatywnego*, Dz. Urz. UE 2021, C 209.
- Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady w sprawie oddziaływania sektora kultury i sektora kreatywnego, służącego stymulowaniu innowacji, stabilności gospodarczej i włączenia społecznego*, Dz. Urz. UE 2015, C 172.

- Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady w sprawie planu prac w dziedzinie kultury na lata 2019-2022*, Dz. Urz. UE 2018, C 460.
- Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady w sprawie promowania dostępu do kultury za pomocą środków cyfrowych ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju odbiorców*, Dz. Urz. UE 2017, C 425.
- Rada Unii Europejskiej, *Konkluzje Rady zmieniające plan prac w dziedzinie kultury na lata 2019-2022*, Dz. Urz. UE 2020, C 193.
- Rada Unii Europejskiej, *Rozporządzenie Rady (UE) 2020/672 z dnia 19 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia europejskiego instrumentu tymczasowego wsparcia w celu zmniejszenia zagrożeń związanych z bezrobociem w sytuacji nadzwyczajnej (SURE), jaka wystąpiła w związku z pandemią COVID-19*, Dz. Urz. UE 2020, L 159.
- Lhermitte M. i in. *Rebuilding Europe: The Cultural and Creative Economy Before and After the COVID-19 Crisis*, GESAC, January 2021.
- Szahaj A., *E Pluribus Unum? Dylematy wielokulturowości i politycznej poprawności*, Kraków 2010, Horyzonty Nowoczesności, t. 36.
- ZAIKS, *Odbudowa Europy. Sektor kultury i kreatywny przed i po covid-19*, 26 I 2021, [online] <https://zaiks.org.pl/artykuly/2021/marzec/odbudowa-europy-sektor-kultury-i-kreatywny-przed-i-po-covid-19>.

Bożena GIERAT-BIEROŃ – adiunkt, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, doktor habilitowana nauk o polityce i administracji (UJ). Pracownik naukowy Instytutu Studiów Europejskich UJ. Jej zainteresowania badawcze to: polityki kulturalne, polityka kulturalna Unii Europejskiej, dziedzictwo kulturowe Europy, relacje zewnętrzne UE w dziedzinie kultury, dyplomacja kulturalna. Profesor wizytująca na uniwersytetach w: Cluj-Napoka (2023), Leuven (2020), di Sassari (2012), Glasgow (2011), Groningen (2009), Trinity College Dublin (2006). Stypendystka Funduszu Tempus, Royuchi Sazakawa, Komisji Europejskiej (Uniwersytet Osaka, 2009) oraz programu UJ-JAM (Uniwersytet w Kobe, 2016). Kierownik studiów podyplomowych UJ dyplomacja kulturalna.